

Wanda A. Ciszewska

inicjatywy wydawnicze toruńskich drukarzy z lat 1945–1950

Lata 1945–1950 charakteryzują się równoległym współistnieniem różnych form aktywności wydawniczej: prywatnej, spółdzielczej, stowarzyszeniowej, a także państwowej. W tym pierwszym powojennym okresie do odbudowy ruchu wydawniczego przystąpili przede wszystkim niezależni wydawcy i księgarze, usiłujący bezpośrednio uczestniczyć w życiu umysłowym i kulturalnym społeczeństwa przez wydawanie i rozpowszechnianie książki. Działalność wydawniczą podejmowały różnego typu instytucje, które za cel stawiały sobie szerzenie wiedzy na określony temat wśród poszczególnych grup społecznych.

Z inicjatywą wydawniczą wystąpili także toruńscy drukarze, na co dzień obcujący z procesem powstawania książki. Okazją do tego była okrągła rocznica istnienia toruńskiego oddziału Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego¹. W 1947 roku ukazała się publikacja zatytułowana *25 lat Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego w Polsce, Oddziału Toruńskiego 1920–1945* (Toruń 1947). Wydana została staraniem Komitetu Jubileuszowego, w skład którego weszli: Zygmunt Chojnicki – występujący tutaj jako przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej, Jan Karolczak – dyrektor Zakładów Graficznych, Józef Kuszel – dyrektor Drukarni Toruńskiej oraz Wincenty Januszewski – dyrektor Drukarni nr 2². Liczy siedemdziesiąt cztery strony w formacie 29 cm, zawiera zaś m.in. opis okoliczności powstania oddziału toruńskiego Związku opracowany przez Józefa Gadomskiego, a także historię litografii autorstwa mistrza Stanisława Kubiaka i historię introligatorstwa w grodzie Kopernika przygotowaną przez Józefa Gruszkę. Dodatkowo zamieszczono w niej tekst odczytu Zygmunta Mocarskiego na temat drukarstwa toruńskiego, wygłoszonego w dniu 16 października 1937 roku na uroczystym posiedzeniu z okazji piętnastolecia istnienia Towarzystwa Graficznego w Toruniu³. Krótką historię tego Towarzystwa, założonego w 1922 roku z inicjatywy Teodora Szutkowskiego⁴, przedstawił Gadomski. Szczególnie cenny w tej jubileuszowej publikacji jest zamieszczony na końcu spis członków Związku Zawodowego Przemysłu Poligraficznego, który odzwierciedla wielkość poszczególnych toruńskich drukarni, a zarazem pozwala ocenić stan miejscowej poligrafii. Na uwagę zasługuje także strona edytorska książki; ozdobne inicjały i drobne grafiki na kolumnach wytłoczono kolorem czerwonym. Publikacja powstała wspólnym wysiłkiem pracowników Drukarni Toruńskiej, którzy odbili tekst, oraz Zakładów Graficznych, gdzie zaprojektowano i wykonano oprawę.

¹ Na temat powojennej działalności toruńskiego oddziału Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego zob. W. Ciszewska, *Drukarnie toruńskie w latach 1945–1950*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Bibliologia V, Toruń 2007, s. 299–300.

² *25 lat Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego w Polsce, Oddziału Toruńskiego 1920–1945*, Toruń 1947, s. 4.

³ Jest to przedruk tekstu opublikowanego w nr. 27 „Przeglądu Graficznego, Wydawniczego i Papierniczego” z 1937 r.

⁴ J. Gadomski, *Towarzystwo Graficzne w Toruniu*, [w:] *25 lat Związku*, s. 61–62.

Działalność wydawnicza Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego kontynuowała Sekcja Pracowników Umysłowych, która przygotowała *Szkice o drukarstwie* (Toruń 1948). Książeczka ta ukazała się w czterdziestolecie pracy zawodowej Jana Karolczaka, dyrektora Zakładów Graficznych i byłego prezesa Związku. *Szkice o drukarstwie* wytłoczono w formacie 24 cm na papierze bezdrzewnym offsetowym w nakładzie pięćdziesięciu egzemplarzy numerowanych. Ta czterdziestosiedmiostronicowa pozycja przedstawia dzieje książki drukowanej od wynalezienia prasy Gutenberga po wprowadzenie druku offsetowego opracowane przez Barbarę Wysocką i pod redakcją Adama Wysockiego. Na wartość tej publikacji składają się przede wszystkim wysmakowane walory estetyczne. Karta tytułowa została złożona przez Józefa Gruszkę, zamieszczono także sześć godeł tego znakomitego typografa wykonanych w litografii⁵. Dodatkowo wydawnictwo zaopatrzone w cztery drzeworyty autorstwa Bogusława Marshalla. Toruński dorobek znanego grafika nie ograniczył się tylko do *Szkiców o drukarstwie*. W latach 1945–1950 Marshall był autorem kilku projektów okładek, a przede wszystkim teki graficznej pt. *Toruń* (Toruń 1947), składającej się z ośmiu drzeworytów przedstawiających zabytki Starego Miasta i uznanej za jedną z najcenniejszych publikacji tego okresu.

Odmienny charakter miała wydana nakładem Toruńskich Zakładów Graficznych publikacja *Pierwsze dwa lata pracy Zakładów Graficznych pod Zarządem Państwowym w Odrodzonej Polsce 1945–1947* (Toruń 1947), wydana w formacie 29,5 cm. Dostarcza ona szczegółowych wiadomości na temat funkcjonowania największej toruńskiej drukarni. Na trzydziestu dwóch stronach zamieszczono m.in. sprawozdanie Zarządu przygotowane przez dyrektora Zakładów Jana Karolczaka oraz informacje o działalności Rady Zakładowej opracowane przez Edmunda Wieteckiego. Dołączono także krótkie podsumowanie dwuletniej działalności świetlicy zakładowej, przy której istniała biblioteka, Towarzystwo Śpiewacze „Harfa”, a nawet amatorski teatr, który na dwunastu przedstawieniach zgromadził łącznie trzy tysiące widzów⁶. Szczególnie cenny w tej publikacji jest szkic autorstwa Gadomskiego pt. *Toruński przemysł poligraficzny w czasie okupacji i po wyzwoleniu*. Książeczkę wzbogacono o osiem karykatur pracowników Zakładów Graficznych autorstwa Józefa Gruszki, do których krótkie rymowane wierszyki na temat poszczególnych postaci dołączył Gadomski.

W czerwcu 1947 roku – w ramach Dni Torunia – z inicjatywy dyrektora Zakładów Graficznych Karolczaka, przy wydatnej pomocy pozostałych toruńskich drukarni zorganizowano wystawę obrazującą ówczesny dorobek poligrafów⁷. Ekspozycję upamiętnił *Przewodnik po Wystawie Przemysłu Poligraficznego w Toruniu w dniach od 21–29 VI 1947* (Toruń 1947). Za stronę artystyczno-techniczną tej publikacji odpowiadali Zygfryd Gardzielewski i Józef Gruszka. Gardzielewski, zatrudniony wówczas w Drukarni Toruńskiej, wywarł bardzo korzystny wpływ na formę zewnętrzną wielu toruńskich wydawnictw. Już w okresie międzywojennym, dzięki znajomości z Mocarskim, zainteresował się architekturą książki i rolą, jaką od-

⁵ Gruszka był z zawodu drukarzem, z zamiłowania grafikiem i malarzem. Przez wiele lat pełnił funkcję zastępcy dyrektora Zakładów Graficznych w Toruniu. Był współtwórcą antyki toruńskiej. Jako jeden z nielicznych w kraju został uhonorowany Medalem 500-lecia Drukarstwa Polskiego. Zob. *Prezentujemy: Józef Gruszka*, Informator Zakładów Graficznych w Toruniu, 1986, nr 12, s. [6].

⁶ M. Latuszewski, *Nasza świetlica*, [w:] *Pierwsze dwa lata pracy Zakładów Graficznych pod Zarządem Państwowym w Odrodzonej Polsce 1945–1947*, Toruń 1947, s. 15.

⁷ *Przewodnik po Wystawie Przemysłu Poligraficznego w Toruniu w dniach od 21–29 VI 1947*, Toruń 1947, s. [4].

grywa ilustracja integralnie związana z kolumną tekstu⁸. *Przewodnik* na szesnastu stronach zawiera zarys rozwoju poligrafii i litografii toruńskiej od roku 1920, przynosząc wiele cennych informacji. Szczególnie wartościowa jest krótka charakterystyka firm, które wzięły udział w wystawie: Zakładów Graficznych pod Zarządem Państwowym, Drukarni Toruńskiej Spółdzielni Wydawniczej „Wiedza”, Drukarni nr 2 oraz Fabryki Farb Drukarskich „Atra” i Zakładu Introligatorskiego M. Szulca. Podstawową część publikacji stanowi szczegółowy opis ekspozycji przygotowany przez Józefa Gadomskiego. Wydawnictwo to, w formacie 18 cm, nawiązywało do *Przewodnika po Wystawie Druków Toruńskich 22 IX–29 IX 1946*, również opracowanego przez Gardzielewskiego, upamiętniającego ekspozycję zorganizowaną rok wcześniej przez Książnicę Miejską⁹.

Gardzielewski odpowiadał także za stronę edytorską kolejnej publikacji powstałej z inicjatywy drukarzy. Szesnastostronicowa *Karnawał-grafika* Antoniego Kuczyńskiego została wydana nakładem Drukarni Toruńskiej nr 4 Spółdzielni Wydawniczej „Wiedza” w formacie 24 cm¹⁰. Broszurka ukazała się z okazji wieczorku karnawałowego zorganizowanego przez pracowników drukarni 15 lutego 1947 roku, zawierała także ilustracje Gardzielewskiego.

Łącznie w latach 1945–1950 drukarnie toruńskie wspólnie ze Związkiem Zawodowym Przemysłu Poligraficznego sfinansowały druk pięciu publikacji. Były to przede wszystkim wydawnictwa okolicznościowe, dokumentujące wydarzenia istotne dla typografów, takie jak jubileusze pracy zawodowej, okolicznościowe wystawy czy rocznica działalności związku zawodowego. Dzisiejsza wartość tych książek wiąże się przede wszystkim z zamieszczonymi w nich tekstami, które wnoszą wiele cennych informacji źródłowych na temat rozwoju pomorskiej poligrafii. Na uwagę zasługuje także strona edytorska wydawnictw, które pomimo skromnych możliwości technicznych tego okresu, dowodzą zaangażowania i pasji toruńskich drukarzy.

⁸ Gardzielewski pierwsze kroki w zawodzie stawił w Pomorskiej Drukarni Rolniczej pod kierunkiem artysty litografa Aleksandra Syski. Po wojnie współpracował z Zakładami Graficznymi w Toruniu, od 1953 r. pełnił funkcję kierownika artystycznego. Współtworzył Oficynę Drukarską Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika, którą od 1975 r. kierował. W latach 1951–1955 oraz 1968–1971 prowadził zajęcia z litografii artystycznej na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Ukoronowaniem działalności zawodowej Gardzielewskiego jest „antykwa toruńska”, nowy krój pisma drukarskiego, zaprojektowany przy technicznej pomocy Józefa Gruszki, o bardzo wyraźnym wpływie gotyku toruńskiego widocznym w rysunku liter. Gardzielewski był autorem ilustracji i opracowań graficznych wydawnictw m.in. Książnicy Miejskiej, Księgarni Naukowej T. Szczęsnego, unikalnych edycji Towarzystwa Bibliofilów. Na temat aktywności typograficznej Z. Gardzielewskiego pisali m.in.: A. Felski, *Nowa polska czcionka – dziełem grafika toruńskiego*, Gazeta Toruńska, 1970, nr 87, s. 4; T. Zakrzewski, *Kształt i oblicze piękna w sztuce książki Zygryda Gardzielewskiego*, Toruń 1993; *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–1994. Materiały do biografii*, pod red. S. Kalembki, Toruń 1995, s. 207; *O sztuce książki Zygryda Gardzielewskiego*, Malbork 1995; *Twórczość fotograficzna i typograficzna Janiny i Zygryda Gardzielewskich*, Toruń 2002; *Przemijanie. Pamięci Zygryda Gardzielewskiego*, Toruń 2002.

⁹ *Przewodnik po Wystawie Druków Toruńskich 22 IX–29 IX 1946*, Toruń 1946.

¹⁰ A. Kuczyński, *Karnawał-grafika*, Toruń 1947.

Summary**Publishing initiatives of Toruń printers of 1945–1950**

Toruń printers, who every day have contact with the process of books creation, took their own publishing initiative. In total in the years 1945–1950 printing houses of Toruń together with The Trade Union of Printing Industry financed printing of five publications. They were generally occasional editions, testifying to events important for typographers, such as jubilees of professional careers, occasional exhibitions or an anniversary of the trade union's activity. The present value of these publications is generally connected with the texts included in them, which give much valuable source information on the development of Toruń printing.

Zusammenfassung**Verlagsinitiativen der Thorner Drucker
aus den Jahren 1945–1950**

Die Thorner Drucker, die Tag für Tag mit dem Prozess der Buchentstehung umgehen, sind mit eigener Verlagsinitiative vorgegangen. Insgesamt in den Jahren 1945–1950 haben die polnischen Druckereien zusammen mit der Gewerkschaft der polygrafischen Industrie den Druck von fünf Publikationen finanziert. Das waren vor allem Gelegenheitsveröffentlichungen, die wesentliche Ereignisse für die Typographen dokumentiert haben, wie zum Beispiel die Jubiläen der Berufstätigkeit, Gelegenheitsausstellungen, Jahresstage der Gewerkschaftstätigkeit. Der heutige Wert dieser Publikationen liegt vor allem in den eingerückten Texten, die viele wertvolle Quelleninformationen zum Thema der Entwicklung der Thorner Polygrafie beinhalten.